

mest betydningsfulde landvinding. Den vil givetvis have interesse for andre landsdele, ikke mindst øst for Storebælt. Det ville efter min mening være til stor gavn for den agrarhistoriske forskning, hvis lignende studier kunne tages op andre steder. Behandlingen af et emne som egaliseringen synes der ikke at være kommet slet så meget ud af.

Som det ses, refereres der i det foregående ikke til 1662-matriklen. Det må også medgives Porsmose, at 1664-matriklen bedre lader sig sammenligne med 1684-tallene; men trods mangler ved 1662-matriklen er det på den anden side den, der som påvist af Karl-Erik Frandsen meningsfyldt kan sættes i relation til den ældre landgildeudvikling. Dette bør man i fremtiden mærke sig, også på Fyn.

Erland Porsmoses store værk har høstet mange lovord, i denne anmeldelse noget færre, hvilket jeg oprigtigt beklager. Det er en skam, at forfatteren ikke valgte i første omgang at koncentrere sig om perioden 1500-1664 (1684), hvorfra det fynske materiale er righoldigt og veludnyttet. Jeg håber meget, at de stipulerede mikroanalyser – som anført gerne såvel en vestfynsk som en østfynsk – senere kan give fastere grund under fødderne for middelalderens vedkommende.

Svend Gissel

SVEND AAGE CHRISTENSEN og KNUD RASMUSSEN: Politikens Ruslandshistorie indtil 1689. Rigets oprindelse. Kbh., Politikens Forlag, 1983. VIII, 235 s. 108 illustrationer og plancher, 16 kort. 298 kr.

HANS BAGGER og BJARNE NØRRETRANDERS: Politikens Ruslandshistorie 1689-1917. Reformer og revolution. Kbh., Politikens Forlag, 1983. 261 s. 103 illustrationer og plancher, 8 kort. 298 kr.

Vor gamle og nu igen så moderne kritiske autoritet, Georg Brandes lod i *Emigrantlitteraturen* denne påstand slippe løs: »Og her i dette land (Italien, C.S.), hvor paa saa mangt et Sted, f.eks. paa Forum, en Kvadratalen har en større Historie end hele det russiske Rige« (Saml. Værker, IV, s. 126). At det ikke blot skulle være en flot bemærkning fremgår af, at Brandes i sin ellers så fortræffelige *Indtryk fra Rusland* (1888) frejdigt gentager postulatet og karakteriserer det som »næppe nogen synderlig Overdrivelse« (Saml. Værker, X, s. 313). Han havde da ikke blot oplevet Rusland, men også læst adskilligt om rigets historie.

Om det er denne suffisante holdning, der har forårsaget, at den eneste Ruslandshistorie, vi havde på dansk, var Alex Thorsøes oversættelse i 1895 af den franske historiker Alfred Rambauds *Histoire de la Russie*, er vel tvivlsomt. Men man kan med forfatterne til den foreliggende Ruslandshi-

storie, hvis 2 første bind skal omtales her, nok undre sig over, at de skal være de første danske historikere, der har taget opgaven op. De henviser til, at allerede Holberg, der i dette stykke synes at have været klogere end Brandes, har skrevet, at man burde kende noget til den russiske stats forudsætninger- ikke mindst, fordi de var så forskellige fra vore egne (I, s. 6.).

Det er jo ikke, fordi det har skortet på bøger om Rusland, skrevet af danskere. Jacob Ulfeldt fortalte i sit forsvarsskrift *Hodoeporicon Ruthenicum* (trykt 1608 og 1627, nyudgave 1978 under titlen *Rejse i Rusland 1578*) om sin møjsommelige ekspedition til Ivan den Grusomes hof i Aleksandrijskaja Slobodå. Rasmus Ærøboe berettede i sin i Just Juels navn førte dagbog (udgivet 1892) og i sin selvbiografi (udgivet 1889) blandt meget andet om festlige møder med Peter den Store. Legationspræsten Peder von Havens *Reise udi Rusland* (1747) suppleret med hans *Nye og forbedrede Efterrættninger om det russiske Rige* (1743, 2den udg. 1757) fik endda gennem sin franske oversættelse international betydning. Det skal, efter hvad russiske møntforskere påstår, ved von Havens fremhævelse af det rationelle ved Peter den Stores møntreform – 1 rubel lig med 100 kopek – have medført at amerikanerne i 1786 gjorde dollaren lig med 100 cents.

Fra de mere eksotiske egne af det russiske rige har vi fået fremragende beretninger, således Hans Kaarsbergs *Gjennem Stepperne og blandt Kalmykerne til Hest og i Trespand* (1892) og Holger Rosenbergs *Det nye Sibirien* (1904), hvorfra den nye Ruslandshistorie har hentet en række gode billeder. En sober og detaillert indføring i bøndernes kår og i det sidste, altfor forsinkede forsøg på at afvende revolutionen, nemlig de Stolýpinske agrarreformer, fik vi i statsråd C. A. Koefoeds *50 Aar i Rusland, 1878-1920*, der kom i 1945. Derefter – ja vel lige fra de første år efter revolutionen – er Ruslandsbogen, i form af rejseberetning, skildring af års ophold i landet, analyse af eller propaganda for det politiske system og sovjetiske samfundstilstande, blevet en fast bestanddel af det danske bogmarked.

Hvor mange indblik i russiske forhold, de nævnte og de snesevis af unævnte Ruslandsbøger end giver, må det initiativ, som Politikens Forlag har taget, hilses velkomment. Vel møder vi ingen veltalende Cicero, ej heller nogen vis Seneca, men om historie er beretningen om naturens og jordens underlæggelse, folkeslagenes kollisioner, forsøgene på at indrette samfund og markante personligheders virke, så dementeres Brandes' kålhøgne påstand eftertrykkeligt. Lad det være slået fast allerede nu: det er et ypperligt arbejde, som må tilfredstille både historikeren, der ikke har nogen kæphest at ride, såvel som den såkaldt menige læser, som er nysgerrig efter at knække den »russiske gåde«. Han vil få at se, at den knap nok eksisterer.

Forfatterne er alle udgået fra eller endnu tilknyttet Slavisk Institut ved Københavns Universitet. Russisk historie og sovjetiske samfundstilstande har, siden Bjarne Nørretranders i 1969 blev ansat som professor i østeuropæisk historie, været eksamenspligtigt pensum i russisk-studiet. Forfatterne har overvundet den sproglige barriere, som førhen gjorde det så vanskeligt at arbejde med russisk historie. De har et indgående kendskab til russisk og sovjetisk historieforskning ligesom til, hvad der i Vesteuropa og U.S.A. bliver skrevet om Ruslands fortid og nutid. Som de selv fremhæver, er de ikke knyttet til hinanden af nogen fælles bekendelse til en historisk skole eller historiefilosofi, men de har bestræbt sig på »at sikre et rimeligt fællesskab i stilen, dels for at give den samlede fremstilling naturlige proportioner og et sammenhængende forløb« (I, s. VI).

Forløbets sammenhæng er stort set sikret. Derimod kan det ikke undre, at den enkeltes stil og visse forkærligheder slår igennem. Svend Aage Christensen skriver sagligt og nøgternt, Knud Rasmussen klart og overskueligt, ikke uden varme. Hans Baggers prosa er anskueligt malende og kvik. Den kan af og til nærme sig det friskfyragtige, som når han lader fyrst Vasilij Golitsyn komme »luskende« til Peter under dennes opgør med søsteren Sófja i 1689 (II, s. 14), eller lader samme Peters soldater »traske« hjem i efteråret 1695 efter den forgæves belejring af Azóv. (II, s. 18). Som så ofte før demonstrerer Bjarne Nørretranders sin magt over sproget- prægnante formuleringer bliver fulgt op af ironiske sidebemærkninger, koncise udredninger af komplicerede sammenhængede orientalske spørgsmål f.eks. (II, s. 180 ff.) – af fyldige karakteristikker – af Aleksander II f. eks. (II, s. 191-192).

Første bind »Rigets oprindelse«, der går til Peter den Stores overtagelse af magten i 1689, har Svend Aage Christensen og Knud Rasmussen delt mellem sig på den lidt overraskende måde, at Svend Aage Christensen har skrevet om tiden til 1242, da den første statsdannelse, Kiev-riget fik nådesstødet ved tatarernes ødelæggelse af den fordums så strålende hovedstad.

Han indleder med en række betragtninger over rummets, geografiens, klimaets og jordbundsforholdenes betydning for Ruslands historie. Landets efterhånden enorme udstrækning, randområders beherskelse af andre nationer, klimaets forskelligartethed og brutale omskiftelighed er faktorer, som vesterlændingen ofte glemmer at tage hensyn til, når han prøver at forstå Rusland. Disse sider er gode at have *in mente* under den videre læsning.

Tiden fra 1242 til Rurik-dynastiets uddøen i 1598, dvs. Rusland under mongoleråget, Lithauens forbløffende ekspansion over de vestlige områ-

der, Moskvafyrsternes opstigen til at blive Ruslands eneherrer er behandlet af Knud Rasmussen. Siderne 62 til 85 har han viet til en fascinerende beretning om »republikken« Novgorods skæbne – ikke mindst, fordi han inddrager resultaterne af efterkrigstidens storartede arkæologiske fund, som bl.a. ved hundredvis af birkebarksbreve har bragt os ind på livet af den enkelte Novgorod-borger.

Det dramatiske 1600-tal, der begynder med et kaotisk sammenbrud med en række falske Dmitrij'er, polsk og svensk besættelse og kosakplyndringer helt op i de nordrussiske egne, og endte med, at den kun 17-årige Peter tog magten i 1689, er kyndigt skildret af Svend Aage Christensen. Ved sin i 1979 udgivne forsknings- og kildeoversigt over Ruslands historie i det 17. århundrede var han selvskreven til at behandle netop denne periode, der danner skellet mellem det middelalderlige Rusland og dets nyere historie.

I andet bind får Hans Bagger ordet for med et tydeligt personligt engagement, der smitter af på læseren, at berette om Peter den Store, både personen og præstationen. Peters efterfølgere har ikke appelleret så stærkt til forfatteren. Peters datter, Elisabeth, der dog var Ruslands kejserinde i 20 år (1741-1761), får kun et par linjer, og selv Katharina II's pittoreske personlighed tegnes ikke med nogen kraftig profil. Til gengæld giver Bagger et fyldigt billede af 1700-tallets russiske samfund ved at skalle dets lag af ét for ét: de livegne, statsbønderne, herremænd og embedsmænd, sognepræsterne, bybefolkningen. Også den udenrigspolitiske udvikling, der jo nu vedkommer hele det øvrige Europa, skildres udførligt. Fra en varetagelse af dynastiske interesser fra 1720erne og videre frem, fra Slesvig (Gottorp) som »mærkesag« til Fjodor Rostoptjins rapport til Paul I i året 1800, som fastslog, at det russiske imperium »var den første magt i verden«, den internationale politiks »Herkules« (II, s. 133) – sådan tegnes den udenrigspolitiske kurve. Forøvrigt forbliver den »gale« tsar Paul underlig anonym.

Bjarne Nørretranders har under overskriften »Imperiets vej til revolutionen« kun fået 120 sider – endda mindre, når man tager hensyn til afsnittets mange billeder, plancher og kort – til at beskrive de rundt regnet 120 år fra Aleksander I's tronbestigelse i 1801 til november 1917. At det har kunnet lade sig gøre skyldes dels forfatterens sikre styr på det vældige stof, dels hans evne til at sige det kort, som andre må bruge mange ord om. Afsnittet er bygget op omkring de enkelte tsarer: Aleksander I, broderen Nikolaj I, dennes søn Aleksander II, sønnen Aleksander III og den sidste tsar Nikolaj II. Når man tager i betragtning, hvilke uindskrænkede magtbeføjelser, de besad, er denne fremgangsmåde rimelig. Men derfor er andre bestemmende faktorer for den

skæbnesvangre udvikling ikke glemt. Hverken de personligheder, som virkede for eller mod tsaren, eller de økonomiske, sociale, ideologiske og udenrigspolitiske faktorer, som gjorde forløbet til et drama i mange akter, der uhjælpeligt drev frem mod katastrofen. Den røde tråd, som binder hændelser sammen, er netop denne drift hen mod revolutionen. De gode viljer, som der i disse 120 år var mange af, kæntrer mod inertiens, dumhedens og fanatismens urokkelige klipper.

Bemærkelsesværdigt er det, at Nørretranders i bedømmelsen af Románoverne – med undtagelse af de to sidste – lægger en forståelse for dagen, som man sjældent møder. Hans yndlingsord synes at være »nuanceret«, og det er nuancerne, han lægger ind i sin opfattelse, der giver hans skildring et så loyalt og troværdigt præg.

I de to bind har de fleste sider af Ruslands historie fået en rimelig plads, måske med undtagelse af kulturhistorien, som kun strejfvist berøres. De politiske institutioner, kirkens, de sociale forhold, den økonomiske udvikling, rigets ekspansion, forholdet til andre magter – det er altsammen kommet med.

Endelig et par kritiske bemærkninger. Til småtingsafdelingen hører, at forvisningsbyen, hvortil Románoverne i 1600 og patriarken Nikon i 1666 blev sendt, hedder Bjelozérsk og ikke som i I, s. 177 og 203 angivet Bjelozjorsk. Forøvrigt kunne det tilføjes, at Peters ældre broder, Fjodor Aleksévitj ved orientalske patriarkers hjælp fik bandlysningen af Nikon ophævet. Nikon døde ikke i forvisningen, men i Jaroslavl på vej hjem for at overtage sit gamle embede.

At den på s. 165 (I) omtalte patriark Jov er den samme som den Job, der optræder på s. 176, kan man vel nok regne ud. Vigtigere er behandlingen af det ømtålelige normanske spørgsmål, som Svend Aage Christensen i kapitlet »Statsdannelsen« (I, s. 23 ff.) efter anmelderens mening håndterer altfor forsigtigt. Vel har det haft og har desværre endnu de »politiske overtoner«, som forfatteren omtaler s. 29, men er tiden ikke forlængst kommer til at berøre det *sine ira et studio*?

I sin fremstilling af de slaviske stammers udvikling over mere eller mindre løse forbund med en *knjaz* i spidsen – betegnelsen havde de, inden de bredte sig over Øst- og Sydeuropa, lånt fra det germanske *kun-ing-az* – til de såkaldte superforbund følger forfatteren et langt stykke den ikke helt ortodokse sovjethistoriker Iván Frojánovs rekonstruktion af forløbet, der topper i dannelsen af Kiev-staten. Læseren får af de første sider af kapitlet det indtryk, at denne proces, selv i sin sidste afgørende fase, er en rent slavisk affære. Slaviske stammer sluttet sammen under slaviske fyrster ved en stadig videregående centralisering. Først på s. 28, hvor »vikingekongen« Oleg (Helge) overtager tronen i Kiev, og s. 29 ff., hvor

det normanniske problem attakeres, går det op for læseren, at de fyrster, der er tale om, er af nordisk oprindelse. På s. 32 vover forfatteren sig endelig så langt frem, at han efter at have omtalt varægenes besættelse af borge langs de vigtige færdselsårer og undertvingelsen af de omliggende områder hævder: »Denne virksomhed retfærdiggør imidlertid på ingen måde den gamle påstand om, at der med disse erobringer var sket en statsdannelse. Derimod er det nok en rimelig antagelse, at nordboerne fremskyndede dannelsen af 1000-tallets store »centraliserede« Kiev-rige og medvirkede til en tilnærmelse mellem de østslaviske stammer«.

Vel har slaverne haft stammeforbund, før nordboerne kom. De byzantinske historikere, bl.a. Prokopios bevidner det. Vi kender endda navnene på enkelte af deres fyrster: Bož, Mezimin etc. Men det kendteste forbund, det antiske faldt fra hinanden i begyndelsen af den 7. århundrede. Da nordboerne begyndte at trænge ind på russisk område, levede stammerne i mere eller mindre løse forbund, sådan som vi kender det fra de vendiske stammer. Samlingen, der førte til Kiev-riget, var de nordiske okkuperers værk. Det var for at sikre handelsvejene og eksploiteringen af landet, at de lagde deres garnisoner fra Stárajá Ládoga over Novgorod, Smolénsk, Ljúbeč, Kiev, Tjernígov, Perejáslav osv. osv. Der kunne de samle det pelsværk, fanger (slaver i betydningen trælle) og andre varer, som de eksporterede til Byzans og de arabiske lande. De lokale stammefyrster, hvad enten de var slaviske som derevljanernes *Mal* synes at have været eller andre vikinger som Rógvolod i Pólotsk, blev trængt ud af Rurik-familien, der med hovedsæde i Kiev undertvang ikke blot slaviske, men også finsk-ugriske og andre stammer.

Som et vidnedsbyrd om Kiev-fyrstens voksende magt henviser forfatteren (s. 25) til traktaten med Byzans af 907, hvor fyrsterne, der skal have del i de byzantinske afgifter kaldes »storfyrster«, mens i Igors traktat af 944 kun han selv bærer denne titel. Om der kan lægges så meget deri er tvivlsomt. F.eks. mener Grékov, at der er tale om en byzantinsk oppyntet titulering (B. D. Grekov: *Kievskaja Ruś*, 1953, s. 298). W. Vodoff, der har gjort tituleringen til sit speciale, mener: »L'épithète *velikii* (stor, C.S.), appliqué tant aux princes qu'aux *bojare*, a indubitablement une valeur laudative« (Se *La titulature des princes russes du Xe au début du XIIe siècle*. *Revue des Études Slaves*, LV, fasc. I, s. 141). Forøvrigt synes denne 907-traktat at være fabrikeret af krønikeskriveren. Traktaten mellem russerne og de byzantinske kejsere blev afsluttet 2. september 911.

Selvfølgelig var der forudsætninger til stede, før nordboerne kunne opbygge Kiev-staten. Få har formuleret processen så klart som Dimitri Obolensky: »The Russian state, whose capital was in the second half of

the ninth century fixed in Kiev, was not born *ex nihilo* with the advent of the Varangians: its economic and social foundations were laid in the preceding centuries, during which the Slavs in the Dniepr basin played, notably under the aegis of the Khazars, an active part in the commercial life of the West Eurasian steppe; a native Slavonic merchant class, and perhaps a land-owning aristocracy, played a vital economic and social role in the Kievan Russia under its Vikings overlords, and the latter, always a relatively small minority, were in the course of some two centuries absorbed by their Slavic subjects. It is in the writer's view equally undeniable that the Scandinavian invaders united the scattered tribes of the Eastern Slavs into a single state, geographically and economically based on the Baltic-Black Sea waterway, a state to which they gave their »Russian« name« (The Byzantine Commonwealth. Eastern Europe, 500-1453, New York, 1982, s. 238-239).

At nordboernes kulturelle indflydelse var minimal (s. 32) er en anden sag. Deres relativt hurtige opgåen i deres omgivelser og de ringe spor, de efterlod sig i den kulturelle overbygning, synes at have en parallel i de sicilianske normannerkongers opgåen i den byzantinsk-arabiske symbiose. Men som Tancred af Hautevilles efterkommere formåede at skabe en stat, således evnede Rurikovičerne at tømre et rige sammen.

Det første binds smudsblad prydes effektivt af det såkaldte Ivan den Grusomme-portræt, som Frederik Gabel havde med sig, da han i august 1677 efter tsarens anmodning om hjemkaldelse forlod Moskva. Hvordan han havde erhvervet det, er ukendt. »Portrættet« gentages på s. 142 med følgende forklaring: »Til venstre et russisk portræt, formentlig malet omkring 1600, det vil sige efter tsarens død. Portrættet anses for det mest autentiske, der findes. Det kom til Danmark i midten af 1600-tallet og hænger nu på Nationalmuseet«.

Det er vist lovligt stærkt overhovedet at tale om autenticitet. Billedet, der på grund af sin kunstneriske myndighed med rette hører til Nationalmuseets klenodier, er malet som en klassisk Moskva-ikon. Ikon-traditionen er så stærk, at den helt overskygger enhver portrætlighed. Ivan – hvis det er ham – ligner helt de apostel- og helgenbilleder, som i 15- og begyndelsen af 1600-tallet blev malet i Rusland, smlg. f. eks. med de fresko-fragmenter fra Ivans egen tid, der er reddet fra det nu nedrevne Čúdovo-kloster i Moskvas Kreml. De første portrætter, der forsigtigt bryder med traditionen, er de såkaldte *parsuny* (af lat. *persona*), som efter polsk forbillede blev anbragt på eller over den portrætteredes kiste. De første kendte er Ivans søn, Fjodor Ivanovič's (død 1598) og feltherren Skopin-Šújskijs (død 1610).

Carl Stief